

ОСЛОБОЂЕЊЕ РАДА ИЛИ ОСЛОБОЂЕЊЕ РАДНИЧКЕ КЛАСЕ

Сан свих великих и истинских хуманиста јесте — био и остао — ослобођење рада. Предосневани сан једног још већег људског сна — о слободи. Стварна основа је суштинска одредба човека и друштва — рад и слобода — неостварена на јави. Некад танана и недокучиво неодређена разлика „међу јавом и међ сном“, међу неслободом и слободом бивала је тврдо и сурово одређена повесна збиља. Откривање повесног пута рада, зато, јесте излагање збиљске природе рада. А ово излагање је основ за разумевање недоумица на релацији ослобођење *рада* или *радничке класе*.

Ослобођење рада, као и ослобођење радничке класе, може се посматрати на разне начине или са разних становишта. Поменимо само неке: филозофски, социолошки, историјски, економски, праксеолошки, политички, правно, етички, идеолошки, уметнички, културолошки, религиозно, синтетички, аналитички; функционално, структурално, интердисциплинарно, мултидисциплинарно; општечовечански, у разним епохама, у разним типовима друштва, у неком одређеном друштву или у делу тог друштва... Већ зато што рад и слобода чине суштинска својства човека и друштва, јасно је да ниједан начин и ниједно становиште нису довољни за потпуно истраживање, а отуда ни за потпуно објашњење. Сем тога, став да се ослобођење рада или ослобођење радничке класе могу посматрати на разне начине и с разних становишта, укључујући и могуће комбинавање разних начина и становишта у истраживању и објашњавању.

Уколико је реч о марксистичком схватању „ослобођења рада“ или „ослобођења радничке класе“, чини се најупутнијим прво погледати Марксова и Енгелсова дела, затим дела других марксиста, па и југословенских, али и дела немарксистичких покрета и идеолога.

II

1. Теоријску основу за схватање да је „Ослобођење рада“ марксистичка „категорија“ налазе неки марксистички теоретичари у делима Маркса и Енгелса. Ово схватање узело је те размере, да се прихвата од једног до другог убеђеног марксисте и преноси на марк-

систе по убеђењу и без критичког проучавања Марксових дела. Но и кад је ово схватање засновано на изворним Марксовим делима, теоријски извори се могу поделити на условно непосредне и условно посредне.

Условно непосредни извори схватања да је „Ослобођење рада“ марксистичка „категирија“ налазе се у неким документима Међународног удружења радника, познатог као I интернационала, и то у времену 1864—1871. године. Ове документе писао је Маркс, а одобрили су их Централно веће Удружења, односно Генерално веће, како се називало од 1866. године.

Привремени статут Међународног удружења радника¹⁾ садржи одредбу „да ослобођење рада није ни локални ни национални, него социјални проблем, који обухвата све земље у којима постоји савремено друштво и да решење овог проблема зависи од практичне и теоријске сарадње најнапреднијих земаља“.

Статут Међународног удружења радника²⁾, изгласан на женеvском конгресу 1866. године, две године после Привременог статута скоро понавља: „да ослобођење рада није ни локални ни национални проблем него социјални, који обухвата све земље где постоји модеран живот и који за своје решење изискује њихову теоријску и практичну сарадњу“.

Абрахаму Линколну, председнику Сједињених Америчких Држава — како је насловљена честитка поводом другог избора за председника САД — честитка помиње извојевање слободе рада.³⁾ Ни пола године затим, после убиства Линколна, његовом наследнику, Ендрју Џонсону, упућена је порука. Порука Међународног удружења радника⁴⁾ подсећа да је амерички народ отпочео нову еру ослобођења рада.

И у делу „Грађански рат у Француској“ Маркс изричито помиње ослобођење рада. О Комуни пише: „Њена права тајна била је ово: она је у суштини била *влада радничке класе*, резултат борбе произвођачке класе против присвајачке класе; она је била најзад пронађени политички облик под којим се могло извршити економско ослобођење рада.“⁵⁾

Условно посредни извори схватања да је „ослобођење рада“ марксистичка „категирија“ јесу Марксови ставови о слободном раду и слободном раднику и, могло би се додати, о слободном капиталу. Затим, у другом реду, ови извори могу бити и Марксови ставови отуђеном раду, ма како се тај рад називао, и то по начелу аргумендум а контрарио. Бацимо поглед на прве, а затим на изворе у другом реду. „Економско-филозофски рукописи“⁶⁾ садрже ставове о

1. Привремени статут Међународног удружења радника. К. Маркс — Ф. Енгелс: ДЕЈА (даље: МЕД), Том 27, „Просвета“, Београд, стр. 10.

2. Статут Међународног удружења радника, 1866. Нав. дело, стр. 430.

3. Абрахаму Линколну, председнику Сједињених Америчких Држава. Нов. 1864. Нав. дело, стр. 15

4. Порука Међународног удружења радника председнику Џонсону. Мај 1865. Нав. дело, стр. 82.

5. К. Маркс: Грађански рат у Француској. Адреса Генералног већа Међународног удружења радника. Лондон, јуна 1871. МЕД, Том 28, стр. 273.

6. К. Маркс: Економско-филозофски рукописи. 1844. МЕД, Том 3, стр. 229.

слободном или ослобођеном капиталу и раднику. Објашњавајући разлику између капитала и земље и стварање и настајање супротности између капитала и рада, Маркс пише: „Али *нужан развитак рада јест ослобођена, као таква за себе конституирана индустрија и ослобођени капитал.* Моћ индустрије над њеном супротношћу показује се одмах у настајању *агрикултуре* као збиљске индустрије, док је прије главни посао препуштала земљишту и *робовима* тога земљишта, помоћу којих се оно само обрађивало. Претварањем роба у *слободна* радника, тј. у *најамника*, претворио се властелин по себи у индустријалца, капиталиста... капиталист види земљовласника као дојучерашњег нерадника и окрутног егоистичног господара, он зна да га као капиталист оштећује, али своје цјелокупно значење друштвено, свој иметак и свој ужитак захваљује индустрији, он у њему види супротност *слободне индустрије* и *слободног* капитала, независног од сваког природног одређења.“

У критици А. Смита — да је у раду за радника увек квантитативно једнако велика жртва — Маркс наводи да Смит „ни не слуги да је то савлађивање запрека само по себи дјелатно потврђивање слободе — и да су се, надаље, вањске сврхе отресе привида пуге вањске природне нужности и да се постављају као сврхе које поставља тек сам индивидуум — дакле као самоостварење, опредмећење субјекта, дакле реална слобода, чије је дјеловање управо рад.“ Одајући признање А. Смићу да се рад у својим историјским облицима робовског... јавља као присиљан, наводи: „Доиста слободан рад, нпр. композирање, у исти мах је управо ђаволски озбиљна ствар, најинтензивнији напор.“

Рад у материјалној производњи може добити тај карактер само тиме: 1) да се постави његов друштвени карактер, 2) да буде научног карактера, у исти мах опћи рад, на напор човјека као на одређени начин дресиране природне силе, него као субјекта који се у процесу производње не јавља само у природном, самониклом облику, већ као дјелатност која управља свим природним снагама.“

Приказујући историјску страну слободне конкуренције, код физиократа као *laissez faire, laissez passer* Маркс закључује да нема ничег погрешнијег од схватања да је то „апсолутан облик постојања слободне индивидуалности у сфери производње и размјене“. Слободну конкуренцију види као реално понашање капитала као капитала, „слободан развој начина производње заснованог на капиталу; слободан развој услова капитала и самог капитала као процеса који те услове непрестано репродуцира.“

У слободној конкуренцији нису индивидуе постављене као слободне, него је слободан постављен капитал.“⁸

Али, ако овај систем не развија апсолутан облик слободе, релативан облик слободе развија, и то као слободан развој услова капитала. „Услов је дакле да радник нуди на продају своју радну способност као робу која је намијењена потрошњи: дакле слободан радник. Услов је прво, да радник као слободан власник располаже

7. К. Маркс: Основи критике политичке економије, 1857—1859. МЕД, Том 19, стр. 420.

8. Нав. дело, Том 20. стр. 30—31.

својом радном способношћу, да се према њој односи као према роби; ради тога он мора бити њен слободан власник.“⁹

Историјски одређен облик слободе, на историјски одређеном ступњу развоја рада, сучељава две врсте власника већ у процесу такозване првобитне акумулације. С једне стране су власници новца, средстава за производњу и животних средстава, који могу вредност којом господаре оплодити куповином туђе снаге. С друге стране су слободни радници, продавци своје сопствене радне снаге, продавци рада. „Радници слободни у двоструком смислу: да сами не спадају непосредно у средства за производњу, као робови, кметови итд., нити да средства за производњу њима припадају, као што је случај код самосталног сељака итд., него да су они, напротив, свега тога ослобођени, лишени.“¹⁰ Али, чим овај процес узме маха, чим захвати друштво по ширини и дубини, стварајући светско тржиште и постајући доминантан начин производње, изводи се експропријација непосредних произвођача с најнепоштенијим вандализмом и отворено се показује како капиталистичка приватна својина „почива на експлоатацији туђег, али формално слободног рада“.¹¹

Као посредни извори, али другог реда, наведени су Марксови ставови о отуђењу. Марксова теорија отуђења дата је прво, у развијеном облику у „Економско-филозофским рукописима“, а затим у „Основима критике политичке економије“ и у „Капиталу“. У „Економско-филозофским рукописима“ у одељку насловљеном касније „Отуђени рад“, налазимо следећа обележја рада: спољашни, присилан, није дорбовољан, не припада суштини радника, припада другом, туђа делатност, није самоделатност, губитак самог радника; отуђење, оспособљење у самој делатности рада; акт отуђења практичне људске делатности, самоотуђење.¹² Ако је могуће „отуђење“, „оспољење“ и слично, закључује се да је могуће и супротно: ослобођење.

У нашим хрестоматијама, лексиконима и енциклопедијама, поступа се различито. У „Економској енциклопедији“ под ознаком „ослобођење рада“ почиње: „Ослобођење рада — ослобођење радника...“ и наставља се о ослобођењу радника.¹³ У „Енциклопедији самоуправљања“ под ознаком „ослобођење рада“ упућује се читалац на „Критику Готског програма“ и „Грађански рат у Француској“.¹⁴ У „Економском лексикону“ као и у „Економској енциклопедији“ почиње једним, а наставља другим: „Ослобођење рада — ослобођење радника...“¹⁵ У „Хрестоматији политичке економије“ „иза назнаке“ 9. Економија ослобођења радника“ наставља се право са „Економија ослобођења рада...“ и затим с ослобођењем радника.¹⁶

9. Исто, стр. 30.

10. К. Маркс: Капитал. МЕД, Том 21, стр. 630.

11. Исто, стр. 671—672.

12. Економски-филозофски рукописи, Нав. дело стр. 219—223.

13. Економска енциклопедија I. СА, Београд, 1984, стр. 600.

14. Енциклопедија самоуправљања. СА, Београд, 1979, стр. 160—161.

15. Економски лексикон. СА, Београд, 1975, стр. 892.

16. Хрестоматија политичке економије, Књига I. „Школска књига“, Загреб, 1979.

По супротном мишљењу „израз “ослобођење рада” припада историји Марксове мисли, а не актуелном Марксовом становишту, јер не одговара целокупном Марксовом делу, укључујући његов метод. Појмовно је овај израз имао код Маркса ограничен домашај. За доказ овом мишљењу служи целокупно Марксово дело, а нарочито Марксов научни метод, и то интегрално, не вадећи једну страну Марксова учења да би се уперила против друге стране. За анализу су, ипак, од највећег значаја поимање: рада односно радника; производње, начина и услова производње; слободе односно ослобођења и алијенације односно дезалијенације.

У првом значајнијем Марксовом делу после дисертације и после раскида с младохегеловцима, налазимо мисли о слободи човека, слободи људи, слободи народа и слободи појединих социјалних сфера. У „Прилогу јеврејском питању“ Маркс пише о начину људске еманципације и еманципацији државе, Јевреја, политичкој еманципацији, као начинима ослобађања. Мишљења је да се човек „*посредством државе политички ослобађа једне ограничености*“, али на апстрактан, ограничен, парцијалан начин. Политичко ослобађање је посредно, заобилазно, али преко нужног посредника, преко државе. „Држава је посредник између човјека и човјекове слободе.“ У читавом делу ни помена о ослобођењу рада.¹⁷

„Прилог критици Хегелове филозофије права“, писан исте године и за исте „Немачко-француске годишњаке“, такође говори о ослобођењу људи — па и Немаца и пролетаријата — али не и ослобођењу рада. И овде се еманципација схвата као ослобођење, али се пролетаријат схвата већ као класа, и то класа која развија позитивну могућност немачке еманципације, Маркс храбро пише: „Једино *практички* могуће ослобођење Немачке јесте ослобођење на становишту *оне* теорије која човјека проглашује за највишу суштину човјека. . . *Еманципација Нијемаца је еманципација човјека. Глава те еманципације је филозофија, а њено срце пролетаријат. Филозофија се не може остварити без пролетаријата, пролетаријат се не може укинути без остварења филозофије.*“¹⁸

У можда најзначајнијем делу међу раним радовима — Економско-филозофским рукописима — Маркс утврђује да из односа отуђеног рада према приватном власништву следи „да се еманципација друштва од приватног власништва итд., од ропства, изражава у *политичком* облику *еманципације радника* не као да се ради само о њиховој еманципацији, него о људској еманципацији; ова је, пак, у еманципацији радника садржана зато што је *цјелокупно људско ропство* инолвирано у односу радника према производњи, а сви ропски односи само су модификације и конзеквенције тог односа“.¹⁹

Полазећи од националноекономске чињенице — од отуђења радника и његове производње — Маркс изражава „појам те чињенице: *отуђени, ослоњени рад*“.²⁰ Отуђење у суштини рада скрива на-

17. МЕД, Том 3, стр. 130.

18. МЕД, Том 3, стр. 159—160.

19. Економско-филозофски рукописи... Нав. дело, стр. 225.

20. Исто, стр. 223.

ционална економија тако што не разматра непосредан однос између радника (рада) и производње. Однос радника према производњи је суштински однос рада.²¹ Производ рада, то јест рад који се фиксирао у једном предмету (опредмеђени рад; постао предмет), у национално-економском стању (чињеници приватног власништва) не припада раднику, него му је туђ, јер га присваја други отуђење предмета је други израз за туђе присвајање предмета. Како се отуђење показује у производу (результату рада), тако се показује и у акту производње, у самој производној делатности. „У отуђењу предмета рада резимира се само отуђење, оспољење у самој делатности рада.“²²

Рад у национално-економским условима је чин отуђења практичне људске делатности, отуђење рада, однос радника према сопственој животној делатности као према туђој делатности, и зато самоотуђење.²³ Будући да у начину животне делатности почива стварна природа људског рада (генерички карактер врсте), консеквенца отуђења рада и отуђења предмета рада је да се сам живот појављује само као средство за живот.²⁴

Ову мисао Маркса развија у „Немачкој идеологији“. У модерном облику власништва рад, самоделатност и производња материјалног живота, тако су се распали „да се уопште материјални живот јавља као циљ, а произвођење тог материјалног живота, рад (који представља сада једино могућ али, као што видимо, негативан облик самоделатности), као средство.

Према томе, сада се дошло догле да индивидуе морају себи присвојити тоталитет производних снага, не само да би могле постићи самоделатност, већ уопште зато да би обезбедиле своју егзистенцију.“ Ово присвајање мора бити универзалног карактера, а већ и присвајање тоталитета оруђа за производњу представља развитак тоталитета способности самих индивидуа.²⁵

Са револуционарним присвајањем тоталитета производних снага отреса пролетаријат све што му је остало од ранијег његовог друштвеног положаја. Тек тада може самоделатност да се поклапа са материјалним животом. „С присвајањем тоталних производних снага од стране удружених индивидуа престаје да постоји приватна својина.“²⁶ Ове идеје о револуцији пролетаријату развијене су затим у „Манифесту комунистичке партије“.²⁷

Даљи развитак ове Марксове „мисли налазимо у „Основима критике политичке економије“. За разлику од ранијих начина производње, развијени капитал показује универзалну тенденцију за „универзалним“ развитком производних снага и тако постаје претпоставка новог начина производње, који се не темељи на развитку

21. Исто, стр. 219.

22. Исто, стр. 218—219.

23. Исто, стр. 220.

24. Исто, стр. 215.

25. К. Маркс, Ф. Енгелс: Немачка идеологија. МЕД, том 6, стр. 66.

26. Исто, стр. 67

27. К. Маркс, Ф. Енгелс: Манифест комунистичке партије. МЕД, Том 7, стр. 388.

производних снага с циљем да се неко одређено стање репродуцира и у најбољем случају прошири, него у којем слободан, несметан, прогресиван и универзалан развитак производних снага чини претпоставку друштва и, дакле, његове репродукције; начина производње чија је једина претпоставка прелажење преко полазне тачке.²⁸ О даљем развитку производних снага писао је Маркс у „Капиталу“, на десетак година после Грундриссе, као о проширењу царства природе у томе да подруштвљен човек, удружени произвођачи, рационално уреде свој промет материје с природом, да га доведе под своју заједничку контролу, да га врше с најмањим утрошком снаге и под условима који су најдостојнији и најадекватнији њиховој људској природи.²⁹

Како објаснити што уз овакво мишљење и после Маркс пише о ослобођењу рада? Истина, у поменутиим документима Међународног удружења радника Маркс чешће употребљава израз „ослобођење радника“ или „ослобођење радничке класе“.

У „Инаугуралној адреси“ пише о ослобођењу радника и радничке класе,³⁰ али не помиње ослобођење рада. У „Привременом статуту“ и у „Статуту...“ по једном се помиње ослобођење рада, а више пута ослобођење радничке класе. У „Привременом статуту...“ прво пише: „да ослобођење радничке класе мора извојевати сама радничка класа; да борба за ослобођење радничке класе не значи борбу за класне привилегије и монополе, већ за једнака права и дужности и за укидање сваке класне владавине; ... да је, према томе, економско ослобођење радничке класе велики циљ коме сваки политички покрет мора да буде подређен као средство“.³¹ У „Статуту“ је реч „радник“ заменила речи „радничка класа“ и стилизација је друкчија: „да ослобођење радника мора бити дело самих радника; да њихови напори за извојевање ослобођења не смеју тежити стварању нових привилегија него завођењу једнаких права и дужности за све и уништењу сваке класне доминације; ... да је, из овог разлога, економско ослобођење радника велики циљ коме сваки политички покрет, као средство, мора бити подређен“.³²

„Општи статут Међународног удружења радника“, усвојен на конгресу у Лондону 1871. године, почев од прве одредбе „да ослобођење радничке класе мора бити дело саме радничке класе“, даље помиње само ослобођење радничке класе, изостављајући израз „ослобођење рада“, „Ослобођење рада“ из ранијих статута, у „Општем

28. Основи критике политичке економије. Нав. дело, стр. 364—365.

29. Капитал. Критика политичке економије. МЕД, Том 23, стр. 682.

30. К. Маркс: Инаугурална адреса Међународног удружења радника. Лондон, 1864. МЕД, Том 27, стр. 8—9.

Исто: Проглас Генералног већа Међународног удружења радника секцијама, придруженим друштвима и свим радницима. МЕД, Том 27, стр. 435.

31. К. Маркс: Привремени статут Међународног удружења радника. Лондон, 1864. МЕД, Том 27, стр. 10.

32. Статут Међународног удружења радника. Женева 1866. МЕД, Том 28, стр. 430.

33. Општи статут Међународног удружења радника. Лондон, 1871. МЕД, Том 28, стр. 360.

статуту“ -преведено³⁴ је на ослобођење радничке класе: „да ослобођење радничке класе није ни локални ни национални, већ социјални задатак који обухвата све земље у којима постоји модерно друштво и чије решење зависи од практичне и теоријске сарадње најнапреднијих земаља“.³⁵

Марксово становиште о „ослобођењу радничке класе“, а не „ослобођењу рада“, потврђује и његова критика Готског програма.³⁴ Пред конгрес уједињења, у мају 1875. пише о одредби Готског програма „Ослобођење рада мора бити дјело радничке класе“: „Прва строфа узета је из уводних ријечи Интернационале, али је „поправљена“. Тамо се каже: „Ослобођење радничке класе мора бити дјело самих радника, овдје, напротив, радничка класа има да ослободи — шта? „рад“. Нека разумије тко може.“

Енгелс³⁵ затим пише Бебелу, позивајући се на наведени Марксов став, који је Бебелу био познат, да су програмски захтеви држави „врло конфузни и нелогични“ и да се Програм састоји из општих поставки „већином позајмљених из *Комунистичког манифеста* и Статута Интернационале, али тако преуређених да садрже или *тотално погрешне ствари*, или чисте глупости“. Налази да је „брбљање о „ослобођењу рада“, умјесто радничке класе, јер сам је рад данас дан и *свише слободан!*“ Најзад, другом приликом³⁶ Енгелс недостатке Програма приписује и Либкнехту, који је увек био нејасан у теорији: „Ако су некад Французи, Енглези, Американци нејасно говорили о „ослобођењу рада“ уместо радничке класе, зато што нису ни знали боље, и ако је чак и у документима Интернационале на неким местима било нужно говорити језиком оних људи којима се обраћало, — за L(i)bk(nechta) је то био довољан разлог да начин изражавања немачке партије насилно привеже за то исто превазиђено становиште.“

Енгелс заузима исто становиште о ослобођењу радничке класе, а не *рада*, и после Марксове смрти, коа што је познато из његове критике³⁷ социјалдемократског програма из 1891. године,³⁷ сматрао је да програм мора треба да садржи став о претварању капиталистичке производње у социјалистичку — производњу за рачун целог друштва и по унапред одређеном плану... чиме се „остварује ослобођење радничке класе, а тиме и ослобођење свих чланова друштва без изузетка“. Марксово и Енгелсово становиште прихватио је и Програм Српске социјалдемократске партије³⁸ још 1903. године, додајући уз „ослобођење радничке класе“ и став „и целог људског рода“. Уосталом, у Русији је становиште о ослобођењу радничке класе (не

34. К. Маркс: Примједбе уз програм њемачке радничке партије. Мај 1875. МЕД, Том 30, стр. 19.

35. Енгелс Аугусту Бебелу, Лондон, 12. окт. 1875. МЕД Том 41, стр. 142—143.

36. Енгелс Аугусту Бебелу, Лондон, 1. мај 1891. МЕД, Том 45, стр. 76.

37. Ф. Енгелс: Прилог критици Нацрта социјалдемократског програма из 1891. МЕД, Том 33, стр. 197.

38. Програм Српске социјалдемократске партије. Усвојен на I конгресу 1903.

„рада“) ухватило корена чак и у социјалдемократској групи „Ослобођење рада“ још 1883. године.³⁹

III

После излагања претпоставки нашег схватања — следи извођење консеквенци.

Прва претпоставка био је рад⁴⁰ у облику какав је својствен само човеку. Рад је природно својство човека: делатност човека у природи као природног бића, делатни однос (између) човека као дела природе и природе. Делујући на природу човек производи промене (предмета природе) које су услов његовог природног живота, посебног вида живота природе. Производећи човек природу и своју сопствену природу. Радом човек производи природу за себе и своју свест о овом односу, остварује и сазнаје своју сврху. Рад је људско присвајање природе, вечити природни услов људског живота, животна делатност човека.

У историјском кретању (друштва) рад добија особене историјске облике, посебне друштвене облике. Зато и ослобођење рада, схваћено било као превазилажење отуђења рада било као ослобођење радника, дакле, постојање слободног рада, претпоставља друштвени карактер производње. Друштвени карактер рада, односно производње, производ је историјског развитка — настаје на основи капиталистичког начина производње и одговарајуће приватне својине, пре развитка на својој сопственој основи. Отуда је друштвени карактер рада — друштвено присвајање природе, постајање природе друштвеном и повратак суштинских људских производних снага у друштвене као природне. Његова природа је универзално присвајање тоталитета производних снага — које захтева универзални развој производних снага, дакле, и универзални развој људи или развој тоталитета њихових способности — које ступа наместо приватне својине.

То што важи за „ослобођење рада“ — важи просечно и за радни морал и за продуктивност, као посебна обележја рада односно посебне елементе рада. Промене једног елемента рада узрок су промена других елемената и целине рада, у систему тзв. промене места узрока и последице.

Један историјски пример је скраћење радног дана, које је изазвало повећање продуктивности и радног морала, а ова повећања омогућила су и захтевала даље скраћење радног дана, што је даље побољшавало радни морал и тиме продуктивност и тако редом. Све скупа је и процес ослобађања рада.

Други историјски пример је прописивање мера заштите на раду (жена, деце, у рудницима, са штетним материјама, у одређеним делатностима или условима рада, у погледу старости и инвалидности, употребе заштитних средстава, одмора, исхране...) у националном законодавству, а затим у међународном домену (нарочито

39. Први нацрт програма социјалдемократске групе „Ослобођење рада“, 1883.

40. Капитал, стр. 163—169.

усвајањем конвенција и стандарда, који обавезују као уговор, а посебно кад међународне организације имају право контроле). То је уистину делатно ослобођење радничке класе.

Југословенски пример је увођење самоуправљања. Оно је означило почетак истинског ослобођења радника, промене својинских односа, промене политичких односа и институција, нова радна и социјална права, нове односе у организацији друштвеног рада, нову културу рада — даље и неопходне, дакле, елементе ослобођења радника. Ове промене, уз друге, довеле су Југославију у сам светски врх индустријског раста у периоду 1953—1964. године. Ти процеси у целини развијали су материјалну основу ослобођења радничке класе. Обрнути процеси — појачано отуђење рада — почели су са опадањем самоуправљања.

Слабљење самоуправљања и друштвене својине почев од половине седамдесетих година наговештавало је суновраћање у друштвену кризу. Непосредни материјални ефекти виђени су у непродуктивном задуживању и губљењу економске самосталности читавог друштва. То је непосредно развијање отуђења рада и губитак достигнуте слободе радничке класе. Обрнуто, у свету је учешће радника у одлучивању и у капиталу означило време мирног и сталног материјалног и друштвеног развитка. То је својеврсно ослобађање радничке класе на делу.

Dr DRAGAN STANIMIROVIC
professeur agrégé

LA LIBERATION DU TRAVAIL OU LA LIBERATION DE LA CLASSE OUVRIERE

L'auteur essaie de résoudre le dilemme des théoriciens marxistes sur la libération du travail et »sur la libération de la classe ouvrière«. Il expose les arguments des partisans de deux conceptions. Puisque les deux parties se réfèrent à Marx, et l'une et l'autre concluent le contraire, l'auteur se décide de faire l'analyse de la conception de Marx sur le travail et la liberté. L'auteur trouve que Marx utilisait le terme »libération du travail« seulement quand il était indispensable que le programme de la classe ouvrière adopte un plus grand nombre des partisans. Il trouve aussi que pour Marx c'est le terme »libération de la classe ouvrière« qu'il estimait juste. Puis l'auteur cite aussi les exemples yougoslaves ou mondiaux pour le procès de la libération de la classe ouvrière et le procès de l'aliénation du travail. Il voit les procès de la libération de la classe ouvrière dans l'autogestion dans la propriété sociale, la participation et la coordination. Dans la décroissance de l'autogestion et de la propriété sociale il voit les procès de l'aliénation du travail.

7

The following table shows the results of the experiment. The first column gives the value of the angle θ in degrees, the second column gives the corresponding value of the function $f(\theta)$, and the third column gives the value of the function $g(\theta)$. The values of $f(\theta)$ and $g(\theta)$ are calculated from the experimental data and are compared with the theoretical values in the last column.

θ (degrees)	$f(\theta)$	$g(\theta)$	Theoretical values
0	0.00	0.00	0.00, 0.00
10	0.15	0.10	0.15, 0.10
20	0.30	0.20	0.30, 0.20
30	0.45	0.30	0.45, 0.30
40	0.60	0.40	0.60, 0.40
50	0.75	0.50	0.75, 0.50
60	0.90	0.60	0.90, 0.60
70	1.05	0.70	1.05, 0.70
80	1.20	0.80	1.20, 0.80
90	1.35	0.90	1.35, 0.90